

NACIONALNA I SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA

Hrvatski zavod za knjižničarstvo

**PROGRAM ZAŠTITE I OČUVANJA KNJIŽNIČNE GRAĐE KOJA IMA SVOJSTVO
KULTURNOG DOBRA
– PRIJEDLOG –**

Područje knjižničarstva koje se bavi zaštitom i transmisijom kolektivne pisane memorije čovječanstva temelji se na iznalaženju učinkovita nadzora i skrbi za baštinu. Zaštita tradicionalne, pisane baštine određena je trima strategijama: *identifikacijom i evidencijom zbirki, pravnom i fizičkom zaštitom izvornika i zamjenom izvornika nekim drugim medijem* (faksimilom/pretiskom, mikrooblikom, digitalnom reprodukcijom).

Iako je evidencija *conditio sine qua non* primjerene zaštite, ona se u Hrvatskoj, napose za staru tiskanu građu, ne provodi sustavno na nacionalnoj razini. Međutim, na lokalnim se razinama bilježi intenzivna bibliografska aktivnost. Isto tako, pojedine knjižnice započinju i s aktivnostima na digitalizaciji svoje građe. Potonje su dobile i nacionalni okvir kroz projekt Ministarstva kulture *Hrvatska kulturna baština*. Do uspostave komplementarnog, ali skupog i dugotrajnog, projekta izgradnje nacionalnoga skupnog kataloga, potrebno je povezati gore navedene strategije zaštite kroz sustav organizacije informacija o pisanoj baštini na razini zbirki kako bi se omogućila njihova identifikacija i evidencija te zaštita i pristup.

Zakonska podloga

Programom zaštite i očuvanja knjižnične građe koja ima svojstvo kulturnog dobra (dalje: Program) treba obuhvatiti svu pisanu knjižničnu baštinu, bez obzira na njezina vlasnika i imaoca. To, uostalom, nalažu važeći zakoni, odnosno podzakonski propisi (pravilnici, standardi itd.) nastali na temelju tih zakona. To su:

1. Zakon o knjižnicama (1997.)

- *Pravilnik o Upisniku knjižnica i knjižnica u sastavu* (1998.)

- *Pravilnik o zaštiti knjižnične građe* (2005.)
- *Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj* (2001.)
- *Standardi za specijalne knjižnice* (1992.)
- *Statut Nacionalne i sveučilišne knjižnice* (2005.)

2. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (1999.)

- *Pravilnik o Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske* (2001.)
  - *Uputa za vrednovanje kulturnih dobara predloženih za upis u registar kulturnih dobara RH* (2004.)
    - *Prijedlog kriterija za upis knjižnične građe u Registar kulturnih dobara RH* (2002.)

Uspoređene su i odredbe važećeg *Zakona o knjižnicama* s odredbama *Prijedloga Zakona o knjižnicama* (2007.) vezane za Program.

Kulturno dobro u knjižnicama

Knjižnična građa koja ima svojstvo kulturnog dobra prisutna je u svim vrstama knjižnica, a najzastupljenija je, uz nacionalnu te općeznanstvene i sveučilišne knjižnice, u knjižnicama i knjižničnim zbirkama u sastavu crkvenih zajednica.

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara definira dvije vrste kulturnih dobara: *nepokretno* i *pokretno* kulturno dobro. Među pokretna kulturna dobra koja se nalaze u knjižnicama svrstana su pisma, rukopisi te stare i rijetke knjige (Članak 8). Uz rukopise i knjige, knjižničnom građom koja ima svojstvo kulturnog dobra mogu se smatrati i druge vrste građe: *časopisi, novine, grafike, crteži, zemljopisne karte, atlasi, globusi, zbirke sitnog tiska (razglednice, brošure i sl.)*. Iako se te vrste građe ne navode izrijekom u *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, njihovo uključivanje u kulturna dobra može se temeljiti na odredbi iz Članka 2 da su kulturna dobra “pokretne i nepokretne stvari od umjetničkoga, povijesnoga, paleontološkoga, arheološkoga, antropološkoga i znanstvenog značenja”.

Rukopisi

Obično se starim smatraju svi rukopisi nastali prije 15. stoljeća, a najveća su *rarissima* oni pisani do 10. st. Iako u nekim našim knjižnicama postoji stanovit broj takvih starih rukopisa, a ponekad se čak i u malim knjižnicama pronađe neki fragment, često se ta granica pomiče bliže našem vremenu.

Pri vrednovanju rukopisa uzima se u obzir njegov autor, tekst i stupanj očuvanosti. Procjenjuje se i je li rukopis autograf ili prijepis; ako je prijepis, vredniji je onaj stariji, odnosno onaj s bilješkama neke značajnije osobe. Uz to, svaki se rukopis smatra unikatom, jer je praktički teško naći dva potpuno identična (izuzmu li se moderni rukopisi koji su tehnički umnoženi).

U rukopisnu građu spadaju i pisma znamenitih ličnosti kao i ona njima upućena, a vrlo često predstavljaju *par excellence* izvore podataka za različita znanstvena istraživanja.

Stare i rijetke knjige

Standardne definicije knjige koje polaze od dihotomije materijalnog oblika i djela odnosno knjige kao nositelja teksta ili kojega drugog sadržaja i posrednika u prijenosu znanja ne govore nam o razlikovnim obilježjima koja luče bilo koju knjigu od stare knjige. Pri definiranju stare knjige standardna se definicija knjige uobičajava vremenski omeđiti na razdoblje od Gutenbergova izuma u 15. stoljeću pa do 19. stoljeća. Gornja granica kreće se u pojedinim europskim zemljama od 1830. do 1850., ovisno o tome kada je u tehnološkom smislu učinjen korak dalje, odnosno kada je ručno tiskanje knjiga zamijenjeno strojnim koje, u prvom redu, donosi kvantitativnu promjenu u broju tiskanih djela i broju tiskanih primjeraka, tj. nakladi pojedinačnih djela, ali i niz drugih promjena u postupcima proizvodnje knjige (npr., nakladnički uvez) što u velikoj mjeri mijenja materijalna obilježja knjige i, prema tome, njen opis u katalozima, bibliografijama i sličnim popisima.

Gornja granica nije neophodno određena tehnološkom mijenom. Npr., u nekim se zemljama gornja granica postavlja vezano i uza začetke tekućih nacionalnih bibliografija u 19. stoljeću. Treba još spomenuti i praksu, tj. “nepisano” pravilo u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, koje je općeprihvaćeno u Hrvatskoj, a prema kojem se hrvatskom starom knjigom smatra ona tiskana do 1835. Ovdje je, naime, primijenjen kriterij jezika i pisma, jer je to godina kada je prihvaćeno štokavsko narječje kao standardni književni jezik čime prestaje tradicionalna višejezičnost hrvatske pisane kulture i kad je objelodanjen Gajev pravopis.

Uz pojam *stara knjiga* često se javljaju sintagme *stara i rijetka knjiga* i *rijetka knjiga*. Atribut *rijedak* upućuje da je od neke knjige sačuvano izuzetno mali broj primjeraka. Latinska riječ *rara*, također u uporabi, istodobno se odnosi i na pojedinu knjigu koja je iz određenih razloga označena kao rijetka i čitavu zbirku koja sadrži takve rijetke primjerke.

Uz ta dva temeljna kriterija – starost i rijetkost, knjigu kao kulturno dobro određuju i drugi kriteriji: npr., njezin autor, sadržaj, izdanje, tiskar, posebno značenje za domaću ili

svjetsku kulturu, oprema, provenijencija itd.¹

Baštinske zbirke

Za knjižnice i zbirke što posjeduju građu koja ima svojstvo kulturnog dobra bili su uvriježeni nazivi “samostanska knjižnica” i/ili “spomenička knjižnica”. Ovdje valja istaknuti neprikladnost tih naziva. Nazivom “samostanske knjižnice” nisu obuhvaćene sve vrijedne knjižnice i knjižnične zbirke u sastavu crkvenih ustanova, upravnih i teritorijalnih jedinica itd. Naziv “spomenička knjižnica” izveden je iz sintagme “spomenik kulture”, koji je, iako praktičan, također neprikladan budući da je sintagma “spomenik kulture” zamijenjena sintagmom “kulturno dobro”. Budući da se izraz “kulturno dobro” često rabi i kao sinonim za “kulturnu baštinu”, knjižnične zbirke koje posjeduju kulturno dobro, odnosno pisanu i drugu baštinu mogle bi se nazivati “baštinskim zbirkama”.

Status knjižnica i knjižničnih zbirki u sastavu crkvenih zajednica

S obzirom na specifičnosti knjižnica u sastavu vjerskih zajednica, kao i već spomenutu činjenicu da najvećim dijelom posjeduju knjižničnu građu koja se smatra kulturnim dobrom, posebno će se razmotriti njihov status.

U Članku 8 *Zakona o knjižnicama* određuju se sljedeće vrste knjižnica: nacionalna, narodna, školska, sveučilišna, visokoškolska, općeznanstvena i specijalna. Prema vrstama knjižnica, određuju se i njihovi osnivači (RH, općine, gradovi, ustanove) (Članak 9). Da bi se osnovala, knjižnica mora ispunjavati sljedeće uvjete: osigurati *knjižničnu građu, stručno osoblje te prostor, opremu i sredstva za rad*. Te uvjete potvrđuju županijski ured za kulturu, odnosno Gradski ured za kulturu Grada Zagreba (Članak 10). O registriranim knjižnicama, upisnik vodi Ministarstvo kulture (Članak 11) na temelju *Pravilnika o Upisniku knjižnica i knjižnica u sastavu*.

S obzirom na podjelu knjižnica u *Zakonu o knjižnicama* kao i definicije navedene u *Standardima za specijalne knjižnice* (“1.1 Specijalna knjižnica je stručna organizacijska jedinica u sklopu javnih, mješovitih i privatnih poduzeća te obrazovnih, kulturnih, zdravstvenih, pravosudnih i drugih ustanova.”), knjižnice u sastavu vjerskih zajednica mogle bi se svrstati u kategoriju specijalnih knjižnica ukoliko ispunjavaju tražene uvjete na temelju

---

¹ Ti su kriteriji podrobno razrađeni u dokumentu *Prijedlog kriterija za upis knjižnične građe u Registar kulturnih dobara RH*. V. bilješku 4.

kojih ih je njihov osnivač registrirao.² No, te knjižnice uglavnom ne udovoljavaju nabrojenim uvjetima pa, prema mojim trenutnim saznanjima, osim Knjižnice isusovačkog kolegija “Juraj Habelić” i Metropolitanske knjižnice, nijedna samostanska knjižnica nije registrirana. To je ujedno i razlogom što se one ne evidentiraju u *Upisniku knjižnica i knjižnica u sastavu* pri Ministarstvu kulture i, što je još važnije, isključene su iz sustava financiranja svoje djelatnosti. Međutim, iako se ne mogu izravno podvesti u neku od priznatih vrsta knjižnica i mada se u *Zakonu o knjižnicama* nigdje ne spominju izrijeком, one su ipak, *implicite*, uključene u zakonske odredbe navedene u Članku 14 kojim se određuju dužnosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Ona, između ostalog, “daje mišljenje o knjižničnoj građi koja ima svojstvo kulturnog dobra, te provodi i potiče mjere zaštite takve građe” te u Članku 45 koji se odnosi na zaštitu knjižnične građe: “Na jedinstvene i rijetke primjerke knjiga, zbirke knjiga, rukopise i drugu knjižničnu građu koja ima obilježja kulturnog dobra, odnosno koja je od posebnog značenja ili vrijednosti, primjenjuju se i propisi o zaštiti kulturnih dobara te se ta građa može koristiti samo pod posebnim uvjetima.” Te se odredbe podrobnije utvrđuju u podzakonskom propisu – *Pravilniku o zaštiti knjižnične građe*, te osobito u *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*.

Za rad knjižnica općenito, pa tako i knjižnica u sastavu crkvenih ustanova, važno je istaknuti i zakonske odredbe vezane za stručni nadzor koji se provodi kroz jedinstveni sustav matičnih knjižnica. U Članku 47 *Zakona o knjižnicama* navodi se: “Stručni nadzor nad radom knjižnica obavljaju matične knjižnice ...”, a njihov pak rad nadzire Nacionalna i sveučilišna knjižnica.” Zadaće matičnih knjižnica i Nacionalne i sveučilišne knjižnice kao središnje matične knjižnice regulirane su *Pravilnikom o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj*. Za zaštitu “knjižne” građe koja ima svojstvo kulturnog dobra zadužena je

---

² U prijedlogu Zakona o knjižnicama (2007.), knjižnice u sastavu crkvenih zajednica potpadaju pod specijalne knjižnice, ali isto pod gore navedenim uvjetom. Navedene odredbe dijelom su preuzete iz *Hrvatskih standarda za specijalne knjižnice* i prilagođene novonastaloj situaciji u hrvatskome knjižničnom prostoru (izrijeком se ne navode industrijske knjižnice, komercijalne knjižnice itd.).

“5. SPECIJALNE KNJIŽNICE

Uloga i osnivanje

Članak 22.

(1) Specijalna knjižnica je prvenstveno namijenjena članovima osnivača, kao podrška radu na pojedinom ili više specijaliziranih područja i njeno je djelovanje usklađeno s djelatnošću osnivača.

(2) Specijalne knjižnice ustrojavaju javne ustanove u kulturi (arhivi, galerije, muzeji, kazališta i dr.), tijela državne vlasti i uprave, javni znanstveni instituti, **crkvene institucije** [istaknula T. K.], nevladine udruge kao i druge pravne i fizičke osobe.”

sveučilišna, odnosno veleučilišna matična knjižnica (Članak 18) i njoj nadređena Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

Slijedom tih odredbi, *Statut Nacionalne i sveučilišne knjižnice*, među ostalim zadaćama Knjižnice, navodi i da ona “obavlja zadaće nacionalnog središta za očuvanje i obnovu knjižnične građe”, “daje mišljenje koja knjižnična građa ima svojstvo kulturnog dobra” te obavlja “stručni nadzor nad radom matičnih knjižnica i općeznanstvenih knjižnica” (Članak 6).

Ciljevi Programa

Programom će se obuhvatiti sve knjižnice i knjižnične zbirke u Hrvatskoj što posjeduju građu koja ima obilježja kulturnog dobra kako bi se dobio uvid u stanje pisane i druge knjižnične baštine i postavili temelji sustava njezine zaštite i očuvanja. Stoga su glavni ciljevi ovog Programa:

- identifikacija i evidencija knjižnica i knjižničnih zbirki koje imaju svojstvo kulturnog dobra;
- utvrđivanje postupaka pravne zaštite knjižnica i knjižničnih zbirki koje imaju svojstvo kulturnog dobra; i
- organizacija pristupa knjižnicama, zbirkama i pojedinačnim primjercima knjižnične građe kroz programe sustavne obrade građe i fizičke zaštite primjeraka.

Sudionici/partneri

Glavni nositelj Programa bit će, u skladu sa svojim zakonski utvrđenim dužnostima, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, odnosno njezine službe u okviru Hrvatskog zavoda za knjižničarstvo i Odjela za zaštitu građe.

S obzirom na široko postavljene temelje djelovanja, bit će potrebna suradnja s:

- Ministarstvom kulture (Uprava za zaštitu kulturne baštine; Uprava za kulturni razvitak i kulturnu politiku; Odjel za knjižničnu djelatnost; Odjel za informacijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine);

- vjerskim zajednicama (nadbiskupije; provincijalati i dr.)
- županijskim matičnim službama;
- Hrvatskim knjižničarskim društvom (Komisijom za povijest knjige i knjižnica; Komisija za zavičajne zbirke; Komisija za galerijsko-muzejske knjižnice; Komisija za glazbene knjižnice i zbirke)
- Filozofski fakultet u Zagrebu, Katedra za bibliotekarstvo

- Filozofski fakultet u Osijeku, Odsjek za informacijske znanosti
- Sveučilište u Zadru, Odjel za knjižničarstvo

Metodologija

S obzirom na zastarjele i nepotpune podatke o knjižnicama i knjižničnim zbirkama koje imaju svojstvo kulturnog dobra, potrebno je izraditi anketni upitnik i provesti istraživanje. Anketni upitnik izradit će se prema modelu M. Heaneyja o opisu na razini zbirke. Kako bi se identificirale knjižnice i knjižnične zbirke kojima će se upitnik slati, u suradnji s vjerskim zajednicama, županijskim matičnim službama, nadležnim odjelima Ministarstva kulture te stručnim komisijama Hrvatskoga knjižničarskog društva sastavit će se cjelovit adresar.

Dobiveni rezultati koristit će se kao izvor podataka za daljnje aktivnosti na 1. evidenciji; 2. pravnoj zaštiti; i 3. osiguravanju pristupa (a) obrada; b) fizička zaštita izvornika; c) zamjena izvornika nekim drugim medijem).

Provedba Programa

1. Evidencija knjižnica i knjižničnih zbirki koje imaju svojstvo kulturnog dobra

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici uspostaviti će se baza podataka kako bi se dobio uvid u stanje knjižnica i knjižničnih zbirki koje imaju svojstvo kulturnog dobra s obzirom na: status knjižnice/zbirke; uvjete čuvanja knjižnične građe; način pohrane; način obilježavanja, opremanja i obrade knjižnične građe; način prenošenja na druge medije i način korištenja. Navedeni podaci poslužiti će potom za planiranje daljnjih aktivnosti na zaštiti knjižnične kulturne baštine. Isto tako, ukazat će na najugroženije knjižnice/zbirke koje će imati prioritet pri provođenju zaštitnih mjera. Očekuje se da će u tu kategoriju ponajprije spadati knjižnice/zbirke u sastavu vjerskih zajednica koje su zbog svog specifičnog statusa izvan sustava nadzora i skrbi.

2. Pravna zaštita i status knjižnica i knjižničnih zbirki

a) Registriranje kulturnog dobra

Na temelju podataka koji će se prikupiti u bazi podataka Nacionalne i sveučilišne knjižnice i podataka iz *Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske* pri Ministarstvu

kulture,³ utvrdit će se koje knjižnice i knjižnične zbirke još nisu registrirane i potaknuti njihova registracija.⁴ Na taj će način te knjižnice/zbirke ući u sustav nadzora i skrbi.

Suradnja: županijski konzervatorski odjeli Ministarstva kulture i Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu; Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture

b) Osnivanje knjižnica

Očekuje se da će tijekom vremena neke od knjižnica steći uvjete za osnivanje propisane *Zakonom o ustanovama* i *Zakonom o knjižnicama*. Nakon što se osnuju kao javne knjižnice, podaci o njima unijet će se u *Upisnik knjižnica i knjižnica u sastavu* pri Ministarstvu kulture.

Suradnja: nadležni uredi za kulturu; Gradski ured za kulturu grada Zagreba; Ministarstvo kulture

3. Pristup

a) Evidencija na razini jedinice građe: inventari, katalozi, skupni katalog

Potrebno je izraditi plan obrade građe s uputama o reviziji, inventarizaciji, signiranju, klasifikaciji, katalogizaciji – skraćeni zapis (retrospektivna konverzija), potpuni zapis (retrospektivna katalogizacija) s ciljem stvaranja strojno čitljivih zapisa, odnosno elektroničkih kataloga te njihova povezivanja u nacionalni skupni katalog. Preduvjeti su za to opremanje knjižnica odgovarajućom računalnom opremom, edukacija postojećeg osoblja te iznalaženje mogućnosti angažmana osoblja tamo gdje ga uopće nema.

Suradnja: županijske matične službe; Ministarstvo kulture, Centar za stalno stručno usavršavanje pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici

b) Fizička zaštita izvornika

S obzirom na očekivane nalaze, bit će potrebno izraditi plan provođenja fizičkih mjera zaštite te utvrditi prioritete. Isto tako, treba razmotriti i mogućnosti suradnje s Informativnim sustavom kulturne baštine “Teuta” razvijenim u Ministarstvu kulture, čija je svrha pružiti uvid u cjelovit fond kulturnih dobara RH i njihovu dokumentiranost.

---

³ Do sada je registrirana tek 41 knjižnica.

⁴ Dokument *Prijedlog kriterija za upis knjižnične građe u Registar kulturnih dobara RH* izrađen je 29. studenoga 2002. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Kako bi se mogao koristiti za registraciju zbirke, potrebno ga je uskladiti s kriterijima Ministarstva kulture te potvrditi na Povjerenstvu za utvrđivanje svojstava kulturnog dobra.

Suradnja: Odjel za zaštitu knjižnične građe pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Uprava za zaštitu kulturne baštine pri Ministarstvu kulture, Odjel za informacijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine

c) Zamjena izvornika drugim medijem

Prema dobivenim nalazima i kriterijima utvrđenim u okviru Nacionalnog programa digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe *Hrvatska kulturna baština*, potrebno je izraditi plan tih aktivnosti. Uz to, utvrdit će se i plan rada na mikrofilmiranju knjižnične građe, kao i postojećih bibliografskih pomagala (inventara, kataloga na listićima), osobito onih starijih (rukopisnih) koji se, isto tako, mogu smatrati kulturnim dobrom koje treba obuhvatiti mjerama zaštite.

Isto tako, treba razmotriti uključivanje podataka (zapisa) o mikrofilmiranoj i digitaliziranoj građi u međunarodnu bazu podataka EROMM (European Register of Microform Masters and Digital Surrogates).

Suradnja: Odjel za zaštitu građe pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici; Ministarstvo kulture

4. Projekti obnove i informatizacije knjižnica

Predlaže se obnova najugroženijih knjižnica prema modelu iskušanom pri obnovi i informatizaciji Knjižnice Grko-katoličke biskupije u Križevcima. Projekt su, uz potporu Ministarstva kulture, pokrenuli lokalni čelnici u suradnji s profesorima i studentima bibliotekarstva Filozofskog fakulteta u Zagrebu te uz nadzor stručnjaka Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

Suradnja: nadležne županije, Ministarstvo kulture, druge kulturne ustanove, Katedra za bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Odsjek za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Osijeku, Odjel za knjižničarstvo Sveučilišta u Zadru

Prijedlog izradila: mr. sc. Tinka Katić, knjižničarska savjetnica